

godine, kao i sada, vrijeme je *a la franco*. Najviše sahat-kula podignuto je tokom 17. i 18. stoljeća. Sačuvane kule iz navedenih stoljeća postoje i sada u Herceg-Novom, Baru, Ulcinju, Podgorici i Pljevljima. Ukupno ih je pet. Za svaku od njih, autor donosi podatke do kojih je došao. Autor se potrudio da za svaki objekata o kome piše donese slike, kako bi čitaocu pokazao njihov sadašnji izgled ili temelje gdje su postojali.

Na kraju knjige je *Zaključak* (str. 95), *Literatura* (str. 97-98), *Indeks imena* (str. 99-100), *Registar autora* (str. 101), *O autoru* (str. 103-104) i *Sadržaj* (str. 105).

Za ovu knjigu koja zaslužuje pažnju, a do sada se malo o njoj zna, može se konstatovati da stručno i pregledno obogaćuje znanje o turbetima i sahat-kulama općenito, a posebno o postojećim na teritoriji Crne Gore. Posebno je važno to što su sačuvani podaci o njihovom nastanku, vakifima i vremenu kada su podignuti. Time se upoznajemo, ne samo s bogatim prošlošću mjesta u kojima su ovi kulturno-historijski objekti podignuti nego stičemo šira saznanja o osmanskoj kulturi i civilizaciji, kako u Crnoj Gori tako i na širem južnoslavenskom i balkanskom prostoru.

Enes Pelidija

Amir Brka, *Kenotaf za ubijene tešanjske Rome*. Sarajevo, Tešanj: Udruženje za modernu historiju, Centar za kulturu i obrazovanje, 2022, 221.

Romologija u Bosni i Hercegovini ima dugu tradiciju, a radovi istraživača poput Milenka S. Filipovića, Muhameda A. Mujića i naročito Rade Uhlika spadaju u nezaobilaznu literaturu za sve one koji se planiraju baviti nekim segmentom historije, tradici-

je, običaja, kulturne baštine i kulture Roma u cjelini, barem kada je prostor Jugoistočne Evrope u pitanju. Međutim, većina djela pomenutih autora objavljena su prije više od pola vijeka, a danas uopće nemamo istraživača u čijem fokusu se nalaze teme iz

historije najmnogobrojnije nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini. Ipak, to nikako ne znači da se o pojedinim segmentima romske historije nije pisalo, doduše u pravilu samo kao dio drugih istraživačkih poduhvata čiji fokus uopće nije na Romima. Direktna posljedica zapostavljenosti romske historije u istraživačkom, ali i svakom drugom, smislu ostavila je širok prostor za manipulacije i mitologizaciju barem pojedinih momenata iz historije Roma na prostoru Bosne i Hercegovine. Tu prvenstveno mislimo na najtragičnije razdoblje u historiji ove populacije, čija sveukupna prošlost je ionako snažno obilježena progonima i pogromima, a to je period Drugog svjetskog rata, odnosno vremena u kojem je provedeno ono što danas nazivamo *porajmosom* ili još ispravnije *samudaripenom*, na što jasno ukazuje i argumentovano elaborira i autor knjige koju prikazujemo – Amir Brka.

Genocid nad Romima u Drugom svjetskom ratu koji je u značajnoj mjeri zapostavljen, pa i zaboravljen, i to, ne samo na nivou stručnih istraživanja ili akademskih rasprava već i u medijima, političkom i svakodnevnom životu, nalazi se u središtu zanimanja knjige Amira Brke – *Kenotaf za ubijene tešanjske Rome*. Važno je ukazati da, iako naslov sugerira da

se knjiga bavi isključivo temom stradanja Roma na mikroprostoru Tešnja, autor, zapravo, analizira odnos ustaških vlasti prema ovoj populaciji na teritoriji cijele Nezavisne Države Hrvatske, s posebnim fokusom na teritoriju Bosne i Hercegovine, dok prostor Tešnja služi kao pokazatelj rezultata politike koja je vođena prema Romima. Metodologija istraživanja i način prezentiranja dobijenih rezultata koje koristi Amir Brka, predstavlja abecedu mikrohistorijskog pristupa koji, između ostalog, podrazumijeva propitivanje utjecaja i načine manifestovanja globalnih procesa na konkretnim mikroprostorima.

Knjiga *Kenotaf za ubijene tešanjske Rome* sastoji se od *Uvoda*, osam tematskih poglavlja, zaključka u formi *Epiloga* nakon kojeg slijedi iscrpan popis korištenih izvora i literature te kratka bilješka o samom autoru djela. Prva dva pomenuta tematska poglavlja uvode nas u priču o Romima kroz upućivanje na teorije o njihovom porijeklu i ukazivanje na savremeno mišljenje o ovom značajnom pitanju, a u ovom dijelu, kratko, ali jezgrovito, predstavljena je i historija romskih seoba koje su tako snažno obilježile identitet, kulturu i kompletnu sudbinu ove populacije. Prostor Balkanskog poluostrva bio je “odskočna daska”

naseljavanju Roma u ostale dijelove Evrope, a upravo drugo poglavlje opisuje uslove života i načine preživljavanja u novim domovinama. Iako žive u različitim državama, pristup Romima dobrizm dijelom je istovjetan, a autor ga precizno identifikuje i opisuje samim naslovom poglavlja: *Život pod Damoklovim mačem*.

Naredna poglavlja posvećena su historiji Roma u Bosni i Hercegovini, a upravo treće i nosi takav naziv, s opravdanim podnaslovom *Skica za historiju* jer, uprkos činjenici da je Amir Brka vjerovatno uspio sakupiti veliku većinu, do sada objavljene, literature u kojoj se mogu pronaći neki podaci o bosanskohercegovačkim Romima, ostaje ogroman istraživački prostor za buduće zaljubljenike u romsku prošlost i kulturu. U svakom slučaju, autor je uspio rekonstruirati najvažnije dijelove historije ove populacije u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na demografske i statističke pokazatelje, ili bolje rečeno procjene, o brojnom stanju Roma zaključno s razdobljem neposredno pred izbijanje Drugog svjetskog rata. Na sličan način oblikovano je i četvrto poglavlje posvećeno osvjetljavanju prošlosti Roma u Tešnju, počevši od prvih sigurnih tragova njihovog bivstvovanja na ovom mikroprostoru

sredinom 18. stoljeća, pa sve do početka ratnih dešavanja i, ispostavit će se, velikih stradavanja i gotovo potpunog uništenja ovog dijela tešanskog stanovništva.

U središnjem poglavlju knjige, pod nazivom *Samudaripen u Tešnju*, autor nas uvodi u rekonstrukciju procesa eliminacije Roma u Tešnju, prethodno opisujući faze realizacije pogroma nad ovom populacijom u Njemačkoj, počevši još od odvođenja na prisilni rad 1926. godine u Bavarskoj, odnosno još prije uspostavljanja nacističkog režima. Nakon dolaska na vlast Adolfa Hitlera proces proganjanja, zatvaranja i, u konačnici, istrebljenja Roma u Njemačkoj i svim onim zemljama koje u narednim godinama dolaze pod nacističku okupaciju, postaje mnogo sveobuhvatniji i sistematičniji i, u konačnici, rezultira *samudaripenom*. Isti šablon primjenjuje se i na području NDH, BiH i samog Tešnja, pa su i na ovim prostorima, uprkos duboko ukorijenim mitovima o kojima će nešto kasnije biti više riječi, rezultati jednaki – romska populacija je dovedena skoro do potpunog nestanka. Važno je naglasiti da Brka, zahvaljujući skoro detektivskom radu, prezentira i poimenični spisak 172 romske žrtve iz Tešnja, što nažalost nije konačna

brojka ubijenih u ovom gradu, ali je sigurno značajan iskorak u odnosu na saznanja koja smo do sada imali.

Zabrinjavajući paradoks naziv je poglavlja u kojem Amir Brka ukazuje na kontinuiranu marginalizaciju stradanja Roma u akademskim diskursima, naučnim istraživanjima, medijima, javnim komemoracijama, podizanju spomen-obilježja i generalno u kulturi sjećanja na području cijele Evrope. U naučnoj literaturi koja se bavi istraživanjima masovnih zločina, jasno je ukazano da negiranje, pa i zapostavljanje ili zaboravljanje, predstavlja zadnju fazu provođenja genocida, a savremena evropska društva dobrim dijelom učestvuju u tom procesu, barem kada je u pitanju *samudaripen*. Naredno poglavlje, pod nazivom *Od manipulacije žrtvom do mita o spašavanju*, zapravo je *case study* analiza odnosa prema genocidu nad Romima u Bosni i Hercegovini, a upravo ova tematika i predstavlja srž kompletne knjige. Naime, u pojedinim krugovima u Bosni i Hercegovini već decenijama se postepeno, ali ustrajno, gradi mit o skoro potpunom spašavanju bosanskohercegovačke romske populacije tokom Drugog svjetskog rata što bi značilo, da je ovaj prostor izuzetak u evropskim i svjetskim okvirima. Ironično je da

primarni cilj takvog narativa nije negiranje genocida nad Romima, nego isticanje navodne hrabrosti, humanosti i požrtvovanosti muslimanske, odnosno bošnjačke elite tokom Drugog svjetskog rata. Zenička rezolucija, ali i neke druge manje “akcije spašavanja” Roma poput inicijative iz Tešnja, središnji su elementi izgradnje priče koju Amir Brka pedantnom i preciznom analizom demistificira i svodi u realne i racionalne okvire.

Posljednja dva poglavlja predstavljaju osvrt na savremenu zbilju Roma na evropskom kontinentu, a iz prezentiranih podataka možemo zaključiti da se položaj ove populacije nije značajnije popravio. U dijelu pod nazivom *Romi u sadašnjoj Evropi* saznajemo da ni danas nemamo precizne podatke o broju Roma u evropskim zemljama, te da postoji ogroman raskorak između statističkih i procijenjenih brojki. I nakon *samudaripena*, Romi su izloženi različitim oblicima diskriminacije i torture, od proganjanja i pokušaja asimilacije do protjerivanja i sterilizacije, a sve ovo se događalo i nastavlja se događati i u savremenoj Evropi, uključujući i zemlje Evropske unije. Autor završava knjigu poglavljem naslovljenim *Epilog: Ka romskoj hipotezi*, u kojem ukazuje na interesantan podatak: da Romi, upr-

kos svojoj brojnosti, nisu imali, niti imaju, ozbiljnu težnju ka formiranju sopstvene države: “Romi su i na svome prvom svjetskom kongresu 1971. godine nedvosmisleno odbacili zamisao o stvaranju romske nacionalne države i proklamirali privrženost romanistanu u romskim srcima”, navodi Brka. Možda su upravo zbog ovakvog poimanja “državnosti” Romi i danas izloženi svim vidovima diskriminacije jer je ono u potpunoj suprotnosti s, još uvijek, dominantnim konceptom nacionalne države kao neraskidive veze “krvi i tla”.

U konačnici, mogli bismo zaključiti da Romi svoju državu doživljavaju pjesnički, a to je vjerovatno i razlog zbog kojeg se pjesnik Amir Brka odlučio pozabaviti njihovom sudbinom.

Međutim, iako su empatija i emocija sigurno bile osnovne vodilje prilikom odabira istraživačke teme, kompletan proces prikupljanja, analiziranja i interpretiranja podataka utemeljen je na svim postulatima historijske nauke. Studije o Nisimu Albahariju i tešanjskim Romima definitivno su pokazale da Amir Brka, nije samo jedan od najznačajnijih pjesnika na ovim prostorima već i vrlo uspješan historičar, iako nema formalno obrazovanje iz ove oblasti. Ostaje nada da ovo nije kraj Brkinog putovanja po prošlosti, te da ćemo uskoro uživati u novoj studiji koja će ponovo iz zaborava izvući nekog tragičnog revolucionara ili još tragičniju marginalizovanu populaciju.

Mirza Džananović

Džemail Ibranović, *Porodica Korkut*. Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, 2022, 312.

Tokom 19. stoljeća mnogi politički procesi su se dešavali u evropskom dijelu Osmanskog Carstva. Početkom stoljeća, veliki broj ustanaka koji su potresli Osmansko Carstvo u velikoj mjeri su uticali i na stanje u Bosni. Prvenstveno su značajno uticali ustanci

u Srbiji i Albaniji, a naročito docniji ustanak Husein-kapetana Gradašćevića koji je krvavo ugušen te je u narednih nekoliko desetljeća centralna vlast aktivno učestvovala u slabljenju lokalnih elita. Posebno je bila pogođena lokalna elita u Bosni koja je u